

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 2

Ağustos | August 2024

İran Meşrutiyet Hareketinin Dinî Liderleri: Behbehânî ve Tabâtabâî

Religious Leaders of the Constitutional Movement in Iran:
Behbehânî and Tabâtabâî

Ömer ALKAÇ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Bağımsız Araştırmacı, Çorum, Türkiye

Independent Researcher, Çorum, Türkiye

alkacomer@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3238-9378>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 29.01.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 06.05.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.08.2024

Atıf | Cite As

Alkaç, Ö. (2024). İran Meşrutiyet Hareketinin Dinî Liderleri: Behbehânî ve Tabâtabâî. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 166-184.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1421517>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Religious Leaders of the Constitutional Movement in Iran: Behbehâni and Tabâtabâi

Abstract

XX. At the very beginning of the 20th century, Iranian intellectuals, who thought that the concept of "without a shah, there would be no Iran" had come to an end, started an uprising to demand constitutional monarchy. This movement resulted in the declaration of the Constitutional Monarchy on 8 August 1906 by Moẓaffar-al-dîn Shah (1896-1907). Moḥammad 'Alî Shah (1907-1909), who ascended to the throne after his death, struggled with the leaders of the constitutional movement to abolish the constitutional monarchy and bombed the parliament on June 23, 1908. On July 13, 1909, the constitutionalists attacked Tehran and re-established the constitutional monarchy in Iran. In addition to the intellectuals, the most important supporters of the constitutional movement were the olamâ', who had a significant influence on Iranian society. In Imamiyya Shiism, the authority to make ijthihad on behalf of the imams, as the continuation of the twelve imams, who are the only appointed legitimate representatives of the Prophet Moḥammad, is also the source of the influence of the Iranian olamâ'. Qajar shahs, sometimes through statesmen, especially viziers, struggled to eliminate the influence of the ulema on society and to get rid of this class that overshadowed their authority. Olamâ' also discredited the shahs in front of society in order to maintain their own influence. The society, stuck between these two powers, was complaining about the ulama to the shah and the shah to the olamâ'. Political events affecting the whole society were also effective in deepening the conflict between the state and the olamâ'. During the reign of Nâşer-ed-dîn Shah (1848-1896), the relationship between the olamâ' and the state deteriorated further after the tobacco issue. Olamâ', who played an important role in the termination of this agreement, also took the leading role in the constitutional movement that started against the shah. Iranian intellectuals, who continued the constitutional movement in small groups, began to clearly express their demands for constitutionalism after Shah ascended to the Qajar throne. Intellectuals, who were aware of the influence of the olamâ' on the shah and the society, wanted to include the olamâ' in this movement. For this purpose, they agreed to bring together Behbahâni and Ṭabâṭabâ'i, two of the most influential mujtahids of Tehran, and to form an alliance between them. Behbahâni, who was in disagreement with statesmen, especially Grand Vizier Aynüddevele, and Tabâtabâi, who was aware of the developments in the modern world, met and agreed to act together. After the alliance was established between Behbahâni and Ṭabâṭabâ'i, the constitutional movement entered a new period. The involvement of two sayyids in this movement also changed the idea that the constitutional monarchy was against Islam. The Iranian society, which has high religious sensitivity, joined the constitutional movement in groups after the two sayyids. Supporters of constitutionalism, under the leadership of Behbehâni and Tabâtabâi, carried out a major protest in Shah Abdülazîm and the Tomb of Hazrat Masûme, demanding justice and constitutionalism. After these protests, Moẓaffar-al-dîn Shah had to declare constitutionalism. After the declaration of the Constitutional Monarchy, Muzaffar al-Dun Shah died and Moḥammad 'Alî Shah ascended to the Qajar throne. Due to Moḥammad 'Alî Shah's anti-constitutional attitude, leaders such as Behbahâni and Ṭabâṭabâ'i started to fight to protect the constitutional monarchy against the shah, but they were not successful. Moḥammad 'Alî Shah, who bombed the parliament and abolished the constitutional monarchy, exiled both sayyids from Tehran. The investigations show that Behbahâni and Ṭabâṭabâ'i took an active part in the inclusion of Iranians in the constitutional movement and in the process of declaring the constitutional monarchy. Examining the roles of the two mujtahids in this movement is valuable in terms of revealing the attitude of the Shia olamâ' in the modernization and democratization process of Iran. In this study, the process of involvement of the two most influential mujtahids of the period, Behbahâni and Ṭabâṭabâ'i, who had an important place in recent Iranian history due to their leading roles in the Iranian constitutional movement, and the roles they played in this movement, has been tried to be clarified by taking into consideration the sources of the period and the studies on the constitutional movement in Iran.

Keywords: Qajar Dynasty, Iranian Constitutional Monarchy, 'Olamâ', Seyyed 'Abdallâh Behbahâni, Seyyed Moḥammad Tabâṭabâ'i

İran Meşrutiyet Hareketinin Dinî Liderleri: Behbehâni ve Tabâtabâi

Öz

XX. yüzyılın hemen başlarında şah olmazsa İran da olmaz anlayışının artık devrini tamamladığını düşünen İranlı aydınlar, meşrutiyet talebiyle bir ayaklanma başlattılar. Bu hareket Muzafferüddin Şah (1896-1907) tarafından 8 Ağustos 1906 tarihinde meşrutiyet fermanının ilanıyla sonuçlandı. Onun ölümü üzerine tahta

çıkan Muhammed Ali Şah (1907-1909) meşrutiyeti ortadan kaldırmak amacıyla hareketin liderleriyle mücadele etti. Bu doğrultuda şah, 23 Haziran 1908 tarihinde meclisi topa tuttu. 13 Temmuz 1909 tarihinde ise meşrutiyetçiler Tahran'ı ele geçirip İran'da yeniden meşrutiyet idaresini kurdular. Aydınların yanı sıra meşrutiyet hareketinin en önemli destekçisi, İran toplumu üzerinde önemli bir nüfuzu bulan ulema idi. İran ulemasının bu nüfuzu, İmamiye Şiiliğinde Hz. Muhammed'in nasla tayin edilmiş yegâne meşru temsilcileri olan on iki imamın devamı olarak imamlar adına içtihatla bulunma yetkilerinden kaynaklanmaktaydı. Kaçar şahları, zaman zaman vezirler başta olmak üzere devlet adamları aracılığıyla ulemanın toplum üzerindeki nüfuzunu ortadan kaldırmak ve kendi otoritelerine gölge düşüren bu sınıftan kurtulmak için mücadele etmişlerdir. Buna karşılık ulema da kendi nüfuzunu muhafaza etmek için şahları toplum karşısında itibarsızlaştırmıştır. Bu iki güç arasında sıkışan toplum ise ulemayı şaha, şahı ise ulemaya şikâyet etmekteydi. Devlet ve ulema arasındaki anlaşmazlığın derinleşmesinde toplumun tamamını ilgilendiren siyasal olaylar da etkili olmuştur. İkisi arasındaki ilişki Nâsırüddin Şah (1848-1896) döneminde meydana gelen bütün meselesinden sonra iyice bozulmuştur. Bu anlaşmanın feshedilmesinde önemli rol oynayan ulema, şaha karşı başlatılan meşrutiyet hareketinde de baş rolü üstlenmiştir. Meşrutiyet hareketini daha küçük gruplar halinde sürdüren İranlı aydınlar, Muzafferüddin Şah'ın Kaçar tahtına oturmasıyla birlikte meşrutiyet taleplerini açıktan açığa dile getirmeye başladılar. Ulemanın şah ve toplum üzerindeki nüfuzunun farkında olan aydınlar, ulemayı da bu harekete dâhil etmek istediler. Bu amaçla Tahran'ın en nüfuzlu ulemasından Behbehâni ve Tabâtabâi'yi bir araya getirme ve aralarında bir ittifak oluşmasını sağlama konusunda uzlaştılar. Devlet adamlarıyla özellikle sadrazamla büyük bir anlaşmazlık içerisinde bulunan Behbehâni ve modern dünyada meydana gelen gelişmelerden haberdar olan Tabâtabâi bir araya gelerek beraber hareket etmek üzere anlaştilar. Behbehâni ve Tabâtabâi arasında ittifak sağlandıktan sonra meşrutiyet hareketi yeni bir döneme girmiştir. İki seyyidin bu harekete dâhil olması meşrutiyet idaresinin İslam dinine aykırı olduğu düşüncesini de değiştirmiştir. Dinî hassasiyeti yüksek İran toplumu, iki seyyidin ardından gruplar halinde meşrutiyet saflarına katılmıştır. Behbehâni ve Tabâtabâi önderliğinde meşrutiyet taraftarları, önce adalethane talebiyle Şah Abdülazîm'de ardından da Kum şehrinde Hazreti Masûme Türbesinde büyük bir sığınma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemlerin ardından Muzafferüddin Şah meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Muzafferüddin Şah ölmüş yerine ise Muhammed Ali Şah Kaçar tahtına oturmuştur. Muhammed Ali Şah'ın meşrutiyet karşıtı tutumu üzerine Behbehâni ve Tabâtabâi gibi liderler şaha karşı meşrutiyet idaresini koruma mücadelesine başlamışlar ancak başarılı olamamışlardır. Meclisi topa tutup meşrutiyet idaresini askıya alan Muhammed Ali Şah iki seyyidi de Tahran'dan sürmüştür. Yapılan incelemeler göstermektedir ki Behbehâni ve Tabâtabâi ahalinin de harekete dâhil olmasını sağlayarak meşrutiyetin ilanı sürecinde aktif olarak yer almışlardır. İki müçtehidin bu hareketteki rollerinin incelenmesi İran modernleşmesinde Şii ulemanın tavrını da ortaya koyması bakımından kıymetlidir. Bu çalışmada İran meşrutiyet hareketinde üstlendikleri lider rolleri nedeniyle yakın dönem İran tarihinde önemli bir yer tutan dönemin en nüfuzlu iki müçtehidi Behbehâni ve Tabâtabâi'nin meşrutiyet hareketine dâhil olma süreçleri ve bu harekette üstlendikleri rolleri; dönemin kaynakları ve İran'da Kaçar dönemi ve özellikle meşrutiyet hareketi ile ilgili yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaçar Hanedanlığı, İran Meşrutiyeti, Ulema, Seyyid Abdullah Behbehâni, Seyyid Muhammed Tabâtabâi

Giriş

İran'da anayasal hareketlilik 1796-1925 yılları arasında ülkede hüküm süren Kaçar Devleti döneminde başlamıştır. Özellikle Nâsırüddin Şah'ın son dönemlerinde ortaya çıkan millî bir inkılap fikri Muzafferüddin Şah'ın Kaçar tahtına oturmasıyla birlikte onun mizacının da etkisiyle hız kazanmıştır. İnkılap düşüncesinin ortaya çıkması ve gelişmesinde İngiltere ile Rusya'dan alınan borçlarla düzenlenen Avrupa seyahatlerinin ve bu borçlar karşılığında onlara verilen imtiyazların etkisi olmuştur. Ayrıca imtiyazların sonucu olarak devlet kurumlarında yabancıların önemli makamlara getirilmesi ve ülkede baş gösteren büyük ekonomik buhran, İranlıların merkezî otoriteye olan tepkilerinin zamanla millî bir inkılap ya da daha net bir ifadeyle meşrutiyet düşüncesine dönüşmesine sebep olmuştur. Oluşturdukları cemiyetler sayesinde daha örgütlü bir şekilde hareket eden İranlı aydınlar, fikirlerini de daha açıktan dile getirmeye başlamışlardır.

1906 yılına gelindiğinde fikir adamlarının ve basının etkisiyle İran toplumunda meşrutiyet düşüncesi büyük oranda şekillenmişti. İranlı aydınlar, toplum üzerinde önemli bir nüfuzu olan ve uzunca bir süredir merkezî otoriteyle mücadele hâlindeki Şîi ulemayı da yanlarına çekmişlerdir. Kitlelerin merkezî otoriteye karşı olan tepkisini doğru biçimde okuyan Şîi ulemanın büyük çoğunluğu da meşrutiyet düşüncesine destek vermiştir. Geleneksel Şia düşüncesi ile meşrutiyet fikrini uzlaştırmamanın yollarını arayan ulema büyük oranda başarılı olmuş ve meşrutiyet hareketinin dinî bir zemine oturmasını sağlamıştır (Atuk, 2020, s.446). İran uleması, gücünün kaynağını ve meşruiyetini İmamiye Şîiliği itikadına göre Hz. Muhammed'in nasla tayin etmiş olduğu on iki imamın ardılları olarak onlar adına içtihatla bulunma yetkisinden alır. Yine bu itikada göre imameti kabul etmek iman esaslarından birisidir. Bu sebeple ulema, İranlılar için ilim sahibinden daha fazlasını ifade eder. İki dudağının arasından çıkan sözün, şeriatın bir hükmü olduğuna inanılır. Ulemanın toplum ve devlet arasındaki ilişkisini *Mercî-i Taklid* olması belirler (Atuk, 2020, s.442; Alkaç, 2023a, s.138). Saygı duydukları ve kervanın önünde gidenler olarak gördükleri önemli müçtehitlerin meşrutiyet idaresini savunduklarını gören İranlılar, ilk kez duymalarına rağmen bu kavramı kabullenmekte zorlanmamışlardır.

İranlı aydınların meşrutiyet hareketi saflarına katılmalarını arzu ettikleri ulema arasında Şeyh Fazlullah Nuri, Seyyid Abdullah Behbehânî ve Seyyid Muhammed Tabâtabâî bulunuyordu. Bunlardan Şeyh Fazlullah meşrutiyet hareketini destekler gibi görünse de Behbehânî ile olan rekabetinin de etkisiyle zamanla bu yeni idare tarzının en büyük düşmanlarından birine dönüşmüştür. Behbehânî ve Tabâtabâî ise İran meşrutiyet hareketinin merkezileşmesinde önemli rol oynayan Meykede Bağ Cemiyeti üyelerinden oluşan İnkılap Komitesi'nin de çabasıyla aralarında bir ittifak görüşmesi yaparak meşrutiyet saflarına katılmışlardır (Kevkebi Dûrrî, 1907a, s.6). Sadece Tahran'ın değil aynı zamanda İran'ın da önemli din adamları arasında sayılan Behbehânî ve Tabâtabâî'nin katılımıyla daha çok taraftar toplayan İran meşrutiyet hareketi, dönemin siyasi ortamından da etkilenmiştir (Afary, 1385, s.177). Behbehânî ve Tabâtabâî, aydınlar ile birlikte hareket ederek Kaçar idaresine yerinde ve zamanında tepki gösterilmesini sağlamışlar ve kararlı duruşlarıyla da İran'da meşrutiyetin ilan edilmesini sağlamışlardır. Buna rağmen Muhammed Ali Şah tarafından meclisin topa tutulmasına ve meşrutiyet idaresinin askıya alınmasına mâni olamamışlardır.

1. Çalışmanın Amaç ve Yöntemi

İran meşrutiyet hareketinde önemli rol üstlenen Behbehânî ve Tabâtabâî'nin incelendiği bu makalede ilk olarak iki liderin meşrutiyet hareketine kadar faaliyetleri ele alınmıştır. Daha sonra sırasıyla aralarında ittifak kurarak meşrutiyet hareketine dâhil olmaları, meşrutiyetin ilanında oynadıkları rol ve meşrutiyet sonrası faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma meşrutiyet döneminin önemli simalarından Behbehânî ve Tabâtabâî'nin İran meşrutiyet hareketindeki rollerini ve onların biyografilerini ortaya koymasına bakımından tarihi bir araştırma niteliğindedir. Çeşitli veri toplama yöntemleriyle elde edilen Farsça kaynaklar tasnif edildikten sonra Türkçeye tercüme edilmiş ve çalışmanın çerçevesine göre içerik analizi edilerek değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu yöntemle; İran meşrutiyet hareketinin yanı sıra Behbehânî ve Tabâtabâî hakkında da önemli bilgiler ihtiva eden Nâzımülislam Kirmânî'nin Tarih-i Bîdâr-ı İraniyân, Ahmet Kesrevî'nin İran Meşrutiyet Tarihi, Mehdi Melikzâde'nin Tarih-i İnkılâb-ı Meşrûtiyet-i İran gibi dönemin önemli kaynakları ve Rûznâme-i Hâtirât-ı Aynüssaltana, Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâî Ez İnkılâb-ı Meşrûtiyet-i İran, Hâtirât-ı Siyasî-i Eminüddeve, Hâtirât-ı İhtişamüssaltana ve Hayat-ı Yahya gibi dönemin önemli şahsiyetlerinin anılarının yanı sıra Rûznâme-i Encümen, Rûznâme-i Hablülmetin,

Rûznâme-i Mecelle-i Hikmet, Rûznâme-i Hilâfet, Rûznâme-i Kevkeb-i Dûrrî, Rûznâme-i Temeddün gibi farklı ülkelerde neşredilen meşrutiyet dönemi Farsça gazeteler değerlendirilmiştir.

Türkiye’de, meşrutiyet dönemi İran ulemasını ele alan bazı araştırmalar olmasına rağmen İran meşrutiyet hareketinin dinî liderliğini üstlenen Behbehânî ve Tabâtabâî’yi doğrudan ele alan bir çalışmanın yapılmamış olması bu makalenin yazılması düşüncesinin oluşmasında en önemli etkidir. Makalede kullanılan kaynakların çeşitliliği de bu çalışmayı daha önce meşrutiyet dönemi İran ulemasını ele alan çalışmalardan ayırmaktadır.

Bu çalışma; İran meşrutiyet hareketinde Behbehânî ve Tabâtabâî’nin oynadığı rolü ortaya koyarak meşrutiyet dönemi İran araştırmaları alanında literatürde var olan boşluğu doldurulmak ve daha sonra bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır.

2. Meşrutiyet Hareketine Kadar Behbehânî

Behbehânî, Bahreyn’in el-Gorayfa köyünde yaşayan ve döneminin önemli Şîî âlimlerinden Abdullah Belâdî’nin soyundan gelmektedir (İranicaonline, 2023). Müçtehit Seyyid İsmail Behbehânî’nin oğlu olan Abdullah Behbehânî’nin dedesi Seyyid Nasrullah Belâdî, Behbehânî ruhanileri silsilesinden olmasına rağmen içtihat makamına erişememiştir. Seyyid İsmail ise Behbehânî’de ilim tahsiline başlamış ve Necef’te içtihat makamına erişmiştir. İbrahim Safâî, Seyyid İsmail’in Kaçar hükümdarı Muhammed Şah zamanında Tahran’a yerleştiğini ifade eder (Safâî, 1363, s.173). Bir başka ifadeye göre ise Nâsırüddin Şah’ın 1870 yılında Atebât’ı ziyareti esnasında, Tahran’da talim ve irşat faaliyetleri için bir âlim talep etmesi üzerine Seyyid İsmail kendisine önerilmiş ve şahla birlikte Tahran’a gelmiştir. Tahran’ın önemli müçtehitleri arasına giren Seyyid İsmail ömrünün sonuna kadar burada irşat faaliyetlerine devam etmiştir (Âbâdî, 1374, s.864).

Behbehânî’nin ne zaman ve nerede doğduğuyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Habib Âbâdî’ye göre 1840’ta (Âbâdî, 1374, s.1684); Mehdi Bâmdâd’a göre ise 1846’da Necef’te doğmuştur (Bâmdâd, 1347, s.284). Safâî ise Behbehânî’nin 1844 yılında Tahran’da dünyaya geldiğini ifade eder (Safâî, 1357, s.106). İlim tahsiline Tahran’da başlayan Behbehânî, Necef’e giderek orada Hac Mirza Muhammed Hasan Şirâzî, Şeyh Murtaza Ensârî gibi dönemin önemli Şîî âlimlerinin yanında tahsilini tamamlamıştır. Onlardan aldığı icazetle de içtihat makamına yükselerek 1878 yılında Tahran’a dönmüştür (Safâî, 1363, s.173). Babası öldükten sonra onun görevlerini üstlenen Behbehânî, devlet adamlarına yakınlığının etkisiyle siyasi işlerle daha fazla meşgul olmaya başlamıştır (Rch, 2023). Buna rağmen özellikle fıkıh alanında (Corfadiğhânî, 1364, s.336) yazdığı yirmi beş risale ile dinî ilimlerde de yeterliliğini kanıtlamıştır (Rch, 2023). 20 Mart 1890 tarihinde Nâsırüddin Şah’ın tütün ve tömbeki imtiyazını elli yıllığına İngiliz vatandaşı Major Gerald Talbot’a vermesi (Lambton, 1965, s.120) üzerine patlak veren tütün protestolarında İran uleması etkin bir rol oynadı. Özellikle Behbehânî’nin ders aldığı Mirza Hasan Şirâzî’nin protestoları desteklemesine rağmen Behbehânî’nin ulema ile birlikte hareket etmemesi dikkat çekmektedir. Öyle ki Mirza Şirâzî’nin bugünden itibaren tütün ve tömbeki kullanımı İmam-ı zaman ile savaş hükmündedir diyerek ülkede tütün ve tömbeki kullanımını yasakladığı (Kerbelayî, 1382, s.139) fetvasına dahi riayet etmemiştir. İran’da büyük yankı uyandıran bu fetva ile birlikte ülkede kahvehaneler kapatılmış, tiryâklar kırılmış ve halk çubuk, nargile, sigara gibi tütün ürünlerini bırakmaya

başlamıştı (Hâtîrât-ı Siyasî-i Eminüddeve, 1370, s.147). Öyle ki İtimadüssaltana'nın ifadelerine göre şahın sarayında dahi bu fetvaya riayet edilmişti. Nargile içmelerini emretmesine rağmen hanımlarının nargile içmediğini gören şah, onlara nargile içilmesini kimin yasakladığını sorduğunda bizi size helal kılan tütün ve tütün ürünlerinin tüketimini haram kılmıştır cevabını almıştır. Buna rağmen şah hanımlarına ben içiyorum siz de için diye ısrar edince hanımlarından birisi siz iki kız kardeşi hanım olarak aldınız. Ahali sizin her yaptığınızı yapabiliyor mu diyerek Şirazî'nin fetvasına riayet edeceğini ve nargile içmeyeceğini söylemiştir (Rûznâme-i Hâtîrât-ı İtimadüssaltana, 1350, s.781).

Böyle bir ortamda Sadrazam Mirza Ali Asgar Han Eminüssultan'ın da katılımıyla Tahran uleması ile devlet ricali arasında protestoların sonlandırılması adına bir müzakere gerçekleşmişti. Nargile içiminin yasaklandığı bu müzakerede toplumu temsilen bulunan Behbehânî, ulemanın karşısında yer almış ve devletten yana tavır koymuştur. Aynı toplantıda nargile isteyen Behbehânî, kendisine itiraz eden ulemaya ben müçtehidim kendi dinî vecibelerimin ne olduğunu biliyorum diyerek karşılık vermiştir. Osmanlı Devleti Büyükelçiliği'ndeki bir davette de yine ruhanilerin huzurunda sigara içerek Şirazî'nin fetvasına tepkisini göstermiştir (Safâî, 1357, s.107).

Mehdi Bâmdâd, Behbehânî'nin Muzafferüddin Şah ve Muhammed Ali Şah dönemlerinde cereyan eden ve İngilizler tarafından desteklenen İran meşrutiyet hareketinin liderleri arasında yer almasını da göz önünde bulundurarak tütün protestolarındaki tavrının da İngilizlere yakın olmasından kaynaklandığını ifade eder (Bâmdâd, 1347, s.284). Diğer bir ifadeye göre ise Behbehânî, Şirazî'nin verdiği hükmün esasından şüphe etmekteydi ve bu sebeple de fetvaya riayet etmeyip ulemanın karşısında durmaktaydı (Rch, 2023). Ayrıca Behbehânî'nin, bu imtiyazın İngilizlere verilmesinde başrol oynayan Eminüssultan'a bağlılığı da onun bu protestolardaki tavrını belirleyen önemli bir etkendi (Moaddel, 1986, s.531). Öyle ki bu protestolardaki tavrı nedeniyle devlet tarafından altın bir saatle ödüllendirildiği ve bu sebeple kendisine Gümüşün Oğlu anlamına gelen İbnü'l-Fezâ lakabının takıldığı da bilinmektedir. (İranicaonline, 2023).

Eminüssultan, büyük davaların incelenmesi görevini Behbehânî'ye teslim edecek kadar ona güveniyordu (Safâî, 1357, s.107). Ulema imtiyaz anlaşmasının lağvedilmesi talebiyle ayağa kalktığında Reji İdaresi Müdürü Ornstein, Eminüssultan'dan ya ulemanın razı edilmesini ya da şirketin zararlarının karşılanmasını talep etmişti. Eminüssultan da Behbehânî'den Ornstein ile görüşerek ulemanın razı edileceğine dair ona söz vermesini istemişti. (Timurî, 1357, ss.149-150). Eminüssultan'ın anlaşmanın devam etmesi için yoğun çaba harcamasına rağmen şah, 18 Aralık 1891 tarihinde imtiyazın lağvedildiğini ilan etti (Kerbelayî, 1382, s.213).

Tütün protestolarından sonra İngilizlerle arası açılan Eminüssultan, İran'da İngiltere ile nüfuz mücadelesine girişen Rusya'ya yakınlaştı. Bu durum Behbehânî'yi sadakat çatışmasıyla karşı karşıya bıraksa da onun Eminüssultan'a bağlılığı devam etti. (İranicaonline, 2023). 1896 yılında sadrazamlık makamından azledildikten sonra Kum'da sürgün olarak kalan Eminüssultan'ın Tahran'a geri dönmesi ve eski görevine yeniden getirilmesinde önemli rol oynadı (Safâî, 1357, s.107). Ancak Eminüssultan'ın Rus yanlısı politikaları ve Ruslardan aldığı borçlardan rahatsız olan ulema, onu kâfir ilan ederek yeniden azledilmesini sağladı (Rûznâme-i Hâtîrât-ı Aynüssaltana, 1379, s.1608). Eminüssultan'ın yerine 1903 yılında sadrazamlık makamına getirilen Aynüddeve döneminde eskisi kadar ayrıcalık ve itibar görmeyen Behbehânî, Melikzâde'ye göre yeni sadrazama muhalefetinin de etkisiyle dünyada meydana gelen inkılap hareketlerinden haberdar olmamasına rağmen meşrutiyet hareketinin liderleri arasında yer aldı (Melikzâde, 1383, s.247).

3. Meşrutiyet Hareketine Kadar Tabâtabâi

1842 yılında Kerbelâ'da doğan Tabâtabâi, Nâsirüddin Şah döneminin önemli müçtehitlerinden Seyyid Sâdık Tabâtabâi Hemedanî'nin oğludur (Melikzâde, 1383, s.173). Henüz bir yaşındayken Hemedan'da yaşayan dedesi Seyyid Mehdi Tabâtabâi'nin yanına gönderildi. 8 yaşına kadar orada kalan Tabâtabâi, daha sonra Tahran'a babasının yanına geldi ve eğitim hayatına başladı. Babasından Arapça, fıkıh ve usûl derslerini alan Tabâtabâi, bir müddet de Mirza Ebulhasan Cilve Şotorî'nin (جلوه شطری) İslam hikmeti derslerine katıldı ve babasının da tavsiyesi üzerine Hacı Şeyh Hâdi Necmâbâdî'nin yanına gönderildi. Tabâtabâi onun masonik ve özgürlükçü düşünce tarzından etkilendi (Safâi, 1357, s.120). Maddi imkânları yetersiz olmasına rağmen (Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâi, 1384, s.11) Tabâtabâi, hac vazifesini yerine getirmek için 1882 yılında Mekke'ye gitmiş ancak yetişemediği için sadece umre vazifesini yerine getirerek Atebât'a gitmiştir. Burada Sâmerrâ'ya yerleşen Tabâtabâi, babasının ölümü üzerine ailesini de yanına almıştır. Sâmerrâ'da yaklaşık 10 yıl boyunca Mirza Şirazi'nin hizmetinde bulunmuş ve bu süre zarfında da ilim tahsilini tamamlayarak içtihat makamına erişmiştir (Safâi, 1363, s.208).

Tütün protestolarından sonra ulemanın özellikle de kendisini zor durumda bırakan Mirza Aştîyânî'nin artan nüfuzundan rahatsız olan Nâsirüddin Şah (Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâi, 1384, s.5), Mirza Şirazi'ye bir mektup yazarak güvenilir müçtehitlerden birkaç kişiyi Tahran'a yollamasını istedi. Şirazi, şaha iletmeleri için birer mektup vererek Tabâtabâi ve Şeyh Muhammed Rıza Kumî'yi Tahran'a gönderdi. (Safâi, 1363, s.208). Böylece Tabâtabâi, ailesiyle birlikte 1893 yılında Tahran'a döndü ve Sengelc'te ailesinden miras kalan evine yerleşti. Bu sebeple Sengelci lakabıyla da bilinen Tabâtabâi (Melikzâde, 1383, s.173, şaha ve Eminüssultan'a Şirazi'nin mektubunu götürerek her ikisinin de güvenini kazandı. Eminüssultan, ona güveninin ve samimiyetinin nişanesi olarak zaman zaman para, halı, tesbih, aba ve asa gibi kıymetli hediyeler vermiştir. Bu tavrından dolayı Tabâtabâi de Eminüssultan'a hürmet etmiştir. Nitekim onun en büyük rakibi Mirza Ali Han Eminüddeve'nin de kendisi gibi mason locasına bağlı olmasına rağmen Eminüssultan azledildiğinde tıpkı Behbehâni gibi Tabâtabâi de onun yeniden sadrazam olabilmesi için çabalamıştır (Safâi, 1357, ss.121-122).

Ahali üzerinde önemli bir nüfuz elde eden Tabâtabâi'den devlet adamları da hesap sormaktan çekiniyordu. Bu nüfuzuna rağmen meşrutiyet hareketine kadar devlet işlerine ve devlet adamlarına mesafeli durmayı tercih etmiştir. Bunun yerine babası ve Necmâbâdî'den öğrendiği reform düşüncelerini ahaliyle paylaşarak onları toplumsal ve siyasi meselelerle ilgili bilinçlendirmeye çabalamıştır (Safâi, 1357, ss.121-122).

Tabâtabâi henüz İran'da meşrutiyet hareketi toplumsal bir zemine yayılmamışken mason locasının da tesiriyle sohbetlerinde yeni bir idare şeklinden bahsetmişti. Hatta ahali arasında cumhuriyetçi olduğuna dair söylentiler de yayılmaya başlamıştı (Melikzâde, 1325, s.101; Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâi, 1384, s.12). O dönem Kaçar toplumunda meşrutiyet veya cumhuriyet gibi idare tarzlarından bahsetmek özellikle ruhaniler arasında pek de alışılmış bir durum değildi (Amanat, 2017, s.439). Kanun kelimesi küfür ile bir tutuluyordu. İranlıların pek çoğuna göre bunlar Seyyid Cemaleddin Efgânî'nin ileri sürdüğü sapkın fikirlerdi. Bu tür söylemlerde bulunanlar ya Efgânî'nin müridi (Kirmanî, 1376, s.63) ya Bâbî ya Ezlî ya da Dehrî ilan ediliyorlardı (Safâi, 1357, s.122). Tabâtabâi'nin de Efgânî'nin dostu olduğu ve bu nedenle bu düşünceleri benimsediği söylentileri yayıldı ve ahaliye onun sohbetlerine katılmamaları yönünde telkinlerde bulunuldu (Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâi, 1384, s.13). Buna rağmen Tabâtabâi kanun ve adalet talebini ve bu kavramları ahaliye

anlatmayı dinî bir vecibe olarak gördü. Şah, onunla ilgili söylentileri işittiğinde Eminüssultan'a emir vererek Tabâtabâî'nin düşüncelerini yazılı olarak kendisine iletmesini söyledi. Tabâtabâî, 1903 yılında yazdığı mektubunda cumhuriyet idaresi taleplerine değinmekten kaçınarak meşveret meclisinin kurulmasını önerdi. Aynı mektupta Meşveret Meclisi Tanzim Kanunu'nu da yazmıştı. Şah onun meşveret meclisi önerisini makul görse de böyle bir meclis açmak için zamanın uygun olmadığını düşünerek herhangi bir adım atmamıştır (Safâî, 1357, s.122).

Vaazlarında ahaliyi bilinçlendirmenin yanı sıra toplumsal meselelere de değinen Tabâtabâî, 1905 yılı muharrem matemlerinde şeker fiyatlarında yaşanan büyük artışlar nedeniyle matem çadırlarına gelenlere çay ikram etmek yerine para verilmesinin daha münasip olacağını ilan etmiştir. Eğitim faaliyetlerinin önemini farkında olan Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Sadık Tabâtabâî'nin uhdesinde 28 Ekim 1905 tarihinde Medrese-i İslamiye'yi kurdu. Modern tarzda eğitim vermesi amaçlanan medresenin düzeninden Nâzımülislâm Kirmanî sorumluydu. Müdürlük görevi ise Tabâtabâî'nin kardeşi Esedullah Tabâtabâî'ye verildi. Açılış konuşmasında yeni tarzda medreselerin önemine değinen Tabâtabâî, İran'da yeni tarz medreselerin yaygınlaşmasına da öncülük etti (Safâî, 1363, s.209). Tabâtabâî, Nâzımülislâm Kirmanî'ye bir de encümen kurmasını söylemiştir. Encümen-i Mahfi adıyla kurulan bu encümen, dağınık olan meşrutiyetçilerin merkezîleşmesinde ve meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli rol oynayan cemiyetlerin kurulmasına önayak olmuştur (Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâî, 1384, s.19).

4. Behbehânî ve Tabâtabâî İttifakı

Kaçar şahlarının güçlü bir iradelerinin olmaması ve devlet adamlarının yetersizliği gibi sebeplerle İran'da 19. yüzyılın hemen başında İngiltere ve Rusya'yı memnun etmeye dayalı bir denge siyaseti izlenmiştir. Bu durum İran'ı iki ülkenin kısılcığında bırakmıştı (Devletâbâdî, 1362, ss.105-106). İngiltere yanlısı iken tütün protestolarından sonra Ruslardan yana tavır takınan Eminüssultan'ın, ulemanın da baskısıyla 1903 yılında azledilmesi ülkede yeniden İngiltere nüfuzunun artmasına sebep oldu. Bu durum ulemanın Kaçar şahları üzerindeki otoritesini de pekiştirdi (Safâî, 1381, s.211).

Eminüssultan'ın azledilmesi ve yerine Aynüddeve'nin getirilmesi İran meşrutiyet hareketinin seyrini de etkilemiştir. Her ne kadar Necef uleması başta olmak üzere İran uleması Eminüssultan'ın azlinda önemli rol oynasa da (Safâî, 1381, s.211) Eminüssultan'a sadakatinden dolayı Behbehânî bu karardan rahatsız oldu. Şeyh Fazlullah Nuri ve daha önce sadrazama yakınlığı ile bilinen Tabâtabâî de onun azledilmesini memnuniyetle karşılamış (Devletâbâdî, 1362, s.3; Kesrevî, 2021, s.63). Ancak Tabâtabâî, Aynüddeve'nin icraatlarından sonra Eminüssultan'ın ondan daha akıllı ve bilgili olduğunu da söylemiştir (Kirmanî, 1376, s.243).

Aynüddeve göreve başladığında bir enkaz devralmıştı. Hayat pahalılığının yanı sıra devlet ağır borçlar altındaydı ve memurların maaşları ödenemiyordu (Safâî, 1381, s.211). Diğer taraftan Eminüssultan'ın yeniden sadrazamlık makamına getirilmesini isteyen Behbehânî önderliğinde bir grup, Aynüddeve aleyhinde faaliyete başlamıştı. Bunun farkında olan Aynüddeve, hem Behbehânî'yi kontrol altında tutabilmek hem de onun öteden beri Şeyh Fazlullah ile süregelen rekabetini ortadan kaldırmak için Tahran'ın en büyük alimi Seyyid Ali Ekber Tefrişî'nin nüfuzundan faydalandı. Ancak 1904 yılında Tefrişî'nin vefatıyla birlikte Şeyh Fazlullah ve Behbehânî arasındaki rekabet yeniden şiddetlendi (Behbehânî, 1384, s.116). Behbehânî, seyyid kimliğini öne sürerek, Şeyh Fazlullah ise Aynüddeve'ye yakınlığını kullanarak Tahran'ın en nüfuzlu ruhanisi olabilmek için mücadele ediyorlardı. Diğer ulema da bu konuda ikiye ayrılmış durumdaydı. Minberlerde bazıları Behbehânî'yi bazıları ise Şeyh Fazlullah'ı Tahran'ın en büyük alimi olarak işaret ediyorlardı (Devletâbâdî, 1362, s.4).

Behbehânî ve Şeyh Fazlullah arasındaki nüfuz mücadelesi, Behbehânî'nin Aynüddeve'ye düşmanlığı ve Tabâtabâî'nin reformist tutumu henüz kapalı kapılar ardında faaliyetlerini sürdüren İranlı aydınların da ulemayı meşrutiyet hareketine dahil edebilmeleri için önemli bir fırsattı.

Kaçar idaresinden memnun olmayan muhalif gruplar dağınık halde muhalefetlerini yürütüyorlardı. Tüccar, Belçikalı gümrük bakanı Mösyö Nause'nin tutumundan memnun değildi. Behbehânî başta olmak üzere ulemeden bazı kimseler Aynüddeve'nin azlını istiyorlardı. Meşrutiyetçiler ise henüz açıktan açığa taleplerini dile getiremiyorlardı. Tahran'da ve diğer büyük şehirlerde devlet memurlarının ve casusların katılmadığı küçük toplantılar yapmaktaydılar. Tahran'da Kitaphâne-i Millî'nin kurulmasıyla birlikte meşrutiyet taraftarları da burada bir araya gelmeye başladılar (Melikzâde, 1383, s.237). Gizliden gizliye milli bir inkılap hazırlığında olan meşrutiyetçiler, hareketin merkezîleşmesi ve resmileşmesi için mason localarının da teşvikiyle (Rain, 1357, s.232) büyük bir kongre düzenlemeye karar verdiler (Dâvûdî, 1341, s.68). Mirza Süleyman Han Meykede'nin başında 27 Mayıs 1904 tarihinde düzenlenen kongreye Melikülmütekellimin, Seyyid Cemaleddin Vaiz, Mirza Cihangir Han, Seyyid Muhammed Rıza Müsavât gibi İran meşrutiyet hareketinin önemli simaları katılmıştır (Melikzâde, 1383, s.237; Alkaç, 2022, ss.633-635). Kongrede 18 maddelik bir mutabakat metni imzalanmış ve dokuz kişilik bir İnkılap Komitesi kurulmuştur. Kongrede; ahaliyi meşrutiyet hareketine çekebilmek için Aynüddeve ve Eminüssultan taraftarları arasındaki anlaşmazlıktan faydalanma, Aynüddeve muhaliflerine yardım etme, Nacef uleması ile irtibat kurup İran'daki gelişmelerden haberdar etme ve Tahran'ın en nüfuzlu uleması ile cemiyetin maksadını belli etmeden iş birliği yapma gibi önemli kararlar alınmıştır (Alkaç, 2023a, ss.135-137).

Cemiyet üyeleri bu doğrultuda ilk olarak Nacef ulemasını İran'daki gelişmelerle ilgili bilgilendirmek ve onları inkılap hareketine dahil etmek amacıyla Şiî dünyasının merkezi Atebât'a bir temsilci yolladılar. Ayrıca Tahran'ın iki önemli ruhanisi Behbehânî ve Tabâtabâî arasında bir ittifak sağlanması için de çalışmalara başladılar. Tahran'da Şeyh Fazlullah, Cuma İmamı Hacı Mirza Ebulkasım, Behbehânî ve Tabâtabâî olmak üzere dört nüfuzlu ulema vardı. Ancak cemiyet üyelerinin Behbehânî ve Tabâtabâî ikilisini tercih etmekten başka seçenekleri yoktu. Şeyh Fazlullah ve Ebulkasım açıktan açığa Aynüddeve taraftarıydılar. Ayrıca Ebulkasım Muzafferüddin Şah'ın damadıydı. Aynüddeve, Eminüssutan'ın yeniden sadrazam olması için çabalayan Behbehânî'nin nüfuzunu kırmak için her ikisini de maddi ve manevî açıdan destekliyordu (Melikzâde, 1383, ss.244-245).

Tahran'da Mösyö Nause'nin maskeli baloda ruhani elbisesiyle fotoğraf çektiği haberlerinin yayılması da aynı günlere rastlar. Behbehânî, Ruslarla iş birliği halinde olan ve Aynüddeve'nin sadık dostlarından Belçikalı gümrük bakanının bu fotoğrafının ruhanileri ve dindar ahaliyi harekete geçirmek için önemli bir fırsat olduğunu biliyordu. Özellikle Nause'nin, Rus tüccarlara tanıdığı ayrıcalıklardan rahatsız olan tüccar sınıfı, Behbehânî'nin Aynüddeve ile mücadelesinde önemli rol oynayacaktı. İran'da muharrem ayı olması nedeniyle matem çadırlarında ve mescitlerde toplu halde matem törenleri düzenleyen ahalinin de dinî hassasiyetlerinin uç noktada olması Behbehânî'nin işini kolaylaştırmıştı (Behbehânî, 1384, s.118). Behbehânî komite aracılığıyla eriştiği fotoğrafın çoğaltılıp dağıtılmasını sağladı (Dâvûdî, 1341, s.74). Devlet ve ulema arasında meydana gelen anlaşmazlıktan da istifade etmek isteyen komite üyelerine göre artık Behbehânî ile Tabâtabâî görüşmesinin gerçekleşmesi için zemin uygundu (Safâî, 1381, s.229).

İkili arasında yapılacak görüşme Encümen-i Mahfî üyelerinin 22 Mart 1905 tarihinde Kirmanî'nin evinde yaptıkları toplantıda gündeme geldi. Üyeler, Aynüddeve ve Nause'nin azlini isteyen Behbehânî'nin amacının Emünüssultan'ın sadrazamlık makamına getirilmesi olduğunu biliyorlardı. Buna rağmen onun nüfuzundan faydalanılması gerektiğini düşünüyorlardı. Seyyid Ahmed adında bir encümen üyesi Behbehânî ve Tabâtabâî arasında bir ittifak anlaşması imzalanır ve bu iki ruhani el ele verirse işlerinin kolayca hallolacağını söyledi. Bu esnada toplantıda hazır bulunan Kirmânî, Behbehânî'nin Mu'temedülislâm Reştî'yi Tabâtabâî ile ittifak görüşmesi için yolladığını, Tabâtabâî'nin önce reddettiğini ancak daha sonra Seyyid Abdullah eğer maksadını değiştirir ve şahsi hesaplarını bir kenara bırakırsa ben onunla birlikte hareket edeceğim diyerek Behbehânî'nin talebini şartlı olarak kabul ettiğini belirtti. Mu'temedülislâm'ın, Tabâtabâî'den sonra Şeyh Fazlullah, Mirza Ebu Talip Zencânî ve Şeyh Abdülnebî ile de görüştüğünü ancak ortak bir noktada buluşamadıklarını söyleyen Kirmânî, Tabâtabâî'nin görüşmeyi kabul ettiğini işiten Behbehânî'nin Tabâtabâî benimle olsun yeter dediğini belirtir. Kirmânî ayrıca Behbehânî ve Tabâtabâî arasında ittifakı sağlamaları ve bu ittifakı alenileştirmeleri gerektiğini de vurgular (Kirmanî, 1376, ss.271-274).

Encümen-i Mahfî'nin bu toplantısında Tabâtabâî'nin cumhuriyet taraftarı olduğu da gündeme gelmiştir. Onun Cumhuriyet-i Devlet-i İran (İran Devleti Cumhuriyeti) hayali kurmasının düşünceleriyle çalışmadığını dile getiren Mecidülislâm, kendilerinin devlet idaresinin tanzimini, İslam hukukunun uygulanmasını, zulüm ve istibdat idaresinin ortadan kaldırılmasını istediklerini bunun da cumhuriyet veya meşrutiyet adıyla olmasının kendileri için fark etmeyeceğini ifade etmiştir (Kirmanî, 1376, s.273). Ayrıca Encümen-i Mahfî üyeleri tüccar sınıfını da ulema ile birlikte hareket etmeye ikna ederlerse hedeflerine daha çabuk ulaşabileceklerini düşünüyorlardı (Kirmanî, 1376, s.293).

5. Meşrutiyetin İlanı Sürecinde Behbehânî ve Tabâtabâî'nin Faaliyetleri

Tabâtabâî ve Behbehânî ittifakı, Tabâtabâî'nin ilk görüşmelerde şart koştuğu gibi zamanla Behbehânî'nin şahsi garezi olan sadrazamın azli düşüncesinden sıyrılmış ve önce adalethane kurulması daha sonra ise milli bir meclis kurulması düşüncesine dönüşmüştür (Safâî, 1381, s.229). 1905 yılı nisan ayında Muzafferüddin Şah, üçüncü Avrupa seyahati hazırlığındayken Nause'nin uygulamalarından rahatsız olan tüccar sınıfı, Şah Abdülazîm'e sığınarak büyük bir eylem başlattı. Nâibüssaltana unvanıyla Tahran'da bulunan Muhammed Ali Mirza, tüccarla ve onları desteklediğini bildiği Behbehânî ile görüşüp şah Avrupa'dan döndükten sonra isteklerinin yerine getirileceği teminatını vererek ortalığı yatıştırdı (Kesrevî, 2021, s.84). Ancak Muzafferüddin Şah daha Avrupa'dan dönmeden Kirman valisi Zaferüssaltana'nın şehirde yaşanan kargaşa ortamından dolayı dört müçtehidî falakaya yatırması Tahran'da Behbehânî ve Tabâtabâî'nin tepkisine neden oldu. O dönem müçtehitlerin falakaya yatırılması halkın aklının alamayacağı bir olaydı ve günah sayılıyordu. İki seyyid ramazan ayının getirdiği manevi ortamdaki faydalanarak bu olayı Aynüddeve'ye karşı halkı ayaklandırmak için önemli bir fırsat olarak gördüler. Minberlerde bu olayı anlatarak halkı Aynüddeve'ye karşı galeyana getirdiler. Yine bu olayın bir sonucu olarak iki seyyid, 23 Kasım 1905 tarihinde Tabâtabâî'nin evinde gizlice görüşüp ittifak yemini ederek birlikteliklerini de sağlamlaştırdılar (Kesrevî, 2021, s.84).

Behbehânî ve Tabâtabâî'nin ittifaklarını perçinleyen bir diğer olay ise Tahran'da bir Rus bankası inşa edilmesi amacıyla Ruslara satılan arsanın geri alınması meselesidir. Mezarlığa ait olan bu arsayı Ruslara satan en büyük rakipleri Şeyh Fazlullah'ın bu olayla birlikte ahali nezdinde itibar kaybetmesi de arsanın geri alınmasında önemli rol oynayan Behbehânî ve Tabâtabâî'nin nüfuzunu artırmıştır (Kesrevî, 2021, s.87). İttifakları, İran meşrutiyet hareketinin başlangıcı kabul edilen Behbehânî ve Tabâtabâî'nin lider olarak faaliyetleri de bu

olaydan sonra başlamıştır. Artık aleni bir şekilde ittifaklarını dillendiren iki seyyid, sadrazamın emriyle Tahran valisi Alâüddevle'nin şeker fiyatlarını artırdıkları gerekçesiyle birkaç tüccarı falakaya yatırması üzerine meydanlara inmişlerdir (Safâî, 1381, s.230). Aynüddevle, Behbehânî ve Tabâtabâî ile birlikte hareket eden tüccar üzerinden iki seyyide göz dağı verme niyetindeydi. Behbehânî ve Tabâtabâî ise harekete geçmek için bu olayı bir fırsat olarak değerlendirme arzusundaydılar (Kesrevî, 2021, s.90).

İki seyyidin de telkinleri neticesinde Alâüddevle'nin azledilmesi talebiyle tüccarın eylem için gittiği Şah Mescidinde, Cuma imamı Ebulkasım ile İnkılap Komitesi sözcülerinden Seyyid Cemal Vâiz Isfahânî arasında tartışma çıktı (Melikzâde, 1325, s.165). Ebulkasım, şaha dinsiz demekle itham ettiği Seyyid Cemal'in üzerine gençleri yollayarak büyük bir arbede yaşanmasına sebep oldu. Behbehânî, Tabâtabâî ve komite sözcüleri kendilerini dışarı attılar (Kirmanî, 1376, s.336). Bu olay meşrutiyet arzusunda olan İnkılap Komitesi üyeleri ile iki seyyidin birlikte katıldıkları ilk eylem olarak dikkat çekmektedir. Behbehânî ve Tabâtabâî'nin dahil olmasıyla cesaretlenen İran meşrutiyetçileri adaletane ve meclis taleplerini de ilk kez burada dile getirmişlerdir (Alkaç, 2023a, s.144).

Aynüddevle, Şah Mescidi olaylarında her ne kadar Behbehânî ve Tabâtabâî'ye darbe vurmak istemişse de iki seyyid, bu olayı kendi lehlerine çevirmeyi bilmişlerdir. Hem tüccara hem de Şah Mescidinde kendilerine karşı yapılan saygısızlık onları harekete geçirmeye yetmişti. İran toplumu tarafından kervanın önünde gidenler olarak bilinen ve birlikte hareket ettikleri zaman her meseleyi istedikleri gibi çözüme kavuşturma güçleri olduğuna inanılan İran uleması (Hablûlmetin, 1906a, s.9), Behbehânî ve Tabâtabâî önderliğinde şahtan yetkilerini ahali ile paylaşması talebiyle Rey şehrinde bulunan Şah Abdülazîm'de 13 Aralık 1905 tarihinde sığınma eylemi başlattılar (Alkaç, 2023b, s.74). Aynüddevle, muhaliflerin kararlı duruşlarını ve gittikçe güçlendiklerini görünce Behbehânî'den ayrılması ve şehre dönmesi için Tabâtabâî'ye para teklif etse de o kabul etmemiştir (Kesrevî, 2021, s.95). Aynüddevle'nin tüm çabalarına rağmen eylemlerini sonlandırmayan iki seyyid, Osmanlı Devleti Büyükelçisi Şemseddin Bey aracılığıyla (Devletâbâdî, 1362, s.21), başta İranlıların eşit bir şekilde yargılanabilecekleri bir adaletane tesis edilmesi ve Tahran valisi Alâüddevle'nin azledilmesi olmak üzere şartlarını Gülistan Sarayı'na ilettiler (Kirmanî, 1376, s.358). Muzafferüddin Şah bu talepleri kabul etti ve sığınmacıların kendilerine yakışır şekilde karşılanmalarını emretti. Behbehânî ve Tabâtabâî'ye de bundan sonra bir talepleri olması durumunda doğrudan kendisi ile iletişime geçmelerini söyledi (Alkaç, 2023b, s.75).

İki seyyid yaklaşık bir ay süren bu eylemin ardından 12 Ocak 1906 tarihinde Tahran'a döndü. Şahın fermanına rağmen (Mecelle-i Hikmet, 1906, s.2) kendilerine verilen sözlerden sadece Alâüddevle'nin azli gerçekleştirilmişti (Kevkeb-i Dûrrî, 1907b, s.7). Azli talep edilen Aynüddevle de boş durmuyordu. Bu hareketin ancak iki seyyidin birbirinden ayrılmasıyla sona ereceğinin farkındaydı ve kendisi azledilmeden amacına ulaşabilmek için çabalıyordu. Abbas Amanat, Behbehânî'nin demokrasi özleminin yanı sıra liderlik hırsı ve maddi kaygılar güderek meşrutiyet hareketine katıldığını yazsa da (Amanat, 2017, s.439) Aynüddevle öyle düşünmüyordu. Ona göre Behbehânî'nin tek amacı kendisinin azli ve Eminüssultan'ın yeniden sadrazamlık makamına getirilmesiydi. Bu sebeple sadrazamın hedefinde Behbehânî vardı. Ancak Behbehânî özellikle Şah Mescidi ve Şah Abdülazîm eylemleriyle ahali üzerindeki nüfuzunu iyice artırmıştı. Aynüddevle, böyle bir ortamda Behbehânî'yi durdurabilecek tek kişinin şah olduğunu biliyordu. Bu yüzden de şahı ona karşı dolduruyordu. Aynı günlerde Tahran'da II. Abdülhamid'e bir Ermeni tarafından İstanbul'da düzenlenen suikast haberi de yayılmıştı. Aynüddevle taraftarları, ahalden bir kişinin bu suikastla ilgili sorduğu soruya

verdiği cevaptan dolayı Behbehânî'nin, suikastın azmettiricisi olarak Muzafferüddin Şah'ı gördüğü şayiasını yaydılar. Bunun üzerine Behbehânî, Osmanlı Devleti Büyükelçiliği'ne gidip soru ve cevabın yazılı olduğu kâğıdı yırtarak bu dedikodulara son verdi (Melikzâde, 1383, s.338).

Kendilerine verilen sözler tutulmadığı gibi haklarında çeşitli dedikodular da çıkarılan iki seyyidin çıkmış oldukları bu yoldan dönmeye niyetleri yoktu. Hukukun üstünlüğüne ve bireysel özgürlüklere dayalı çoğulcu bir toplum kurma düşüncesinin, tâbi olduğu ulema sınıfının çıkarlarıyla çatıştığını kabul eden Tabâtabâî (Amanat, 2017, s.439), Aynüddeve ile bir görüşme yaparak kendilerine verilen sözlerin tutulmasını talep etti. Daha adil bir düzen kurulacağından ahalinin din adamlarına daha az muhtaç olacağını ve bu nedenle adalethanenin açılmasının en çok kendilerine zararının dokunacağını ifade eden Tabâtabâî, tarihe Aynüddeve, meclisin ve adalethanenin kurucusuydu diye yazılsın, senin İran'a bırakacağın miras da bu olsun diyerek sadrazamdan bir kez daha adaletthane talebinde bulunmuştur (Kirmanî, 1376, s.415). Buna rağmen Aynüddeve'nin de çıkmış olduğu yoldan dönmeye niyeti yoktu. Şahın fermanının yürürlüğe girmesini engellemek için İnkılap Komitesi sözcülerinden Seyyid Cemalî, Ticaret Bakanı Sadüddeve'yi ve Eminüssultan'ın doktoru Muhammed Han'ı şehirden sürdü (Kirmanî, 1376, s.371). Ayrıca açıktan açığa meşrutiyet taraftarlığı yapan ve kendisini eleştiren Edeb gazetesinin de yayımını durdurdu. Sadrazamın bu adımları iki seyyidi tekrar harekete geçirdi. Tabâtabâî şaha ve sadrazama ayrı ayrı birer mektup yazdı. Şaha yazdığı mektupta vatanperverlerin gönüllerindeki feryadın kendisinden gizlendiğini belirterek ülkenin içinde bulunduğu durumu arz etti (Alkaç, 2023a, ss.152-153). Ayrıca Tabâtabâî, şahı ve köleyi eşit tutacak her sınıftan kimselerin oluşturduğu bir meclis kurulursa ülkedeki aksaklıkların giderilebileceğini bildirdi. Belki de ilk kez bu kadar net bir şekilde meşrutiyetin ilanı talebinde bulunan Tabâtabâî, mektubunu padişahın evladı olan İranlıları bir kişinin istibdadına terk etmeyin diyerek sonlandırmıştır (Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâî, 1384, ss.20-23). Tabâtabâî, Aynüddeve'ye yazdığı mektupta ise bu ıslahatların yapılması yakındır biz istiyoruz ki şahımız ve sadrazamımız eliyle yapılsın diyerek ona aba altından sopa göstermiş ve çıktıkları yolda kararlılıklarını bildirmiştir (Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâî, 1384, ss.25-27). Şah ise Tabâtabâî'ye cevaben yazdığı mektupta, taleplerinin yerine getirilmesi için sadrazama emir verdiğini, ulema olarak kendilerinin de vazifelerinin başına dönmelerini ve ahalinin sakinleşmesini sağlamalarını istemiştir (Safâî, 1381, ss.233-234).

Behbehânî ve Tabâtabâî'nin Kum'da bulunan Hazreti Masûme Türbesi'ndeki sığınma eylemleri ise İnkılap Komitesi'nin bir diğer sözcüsü Melikülmütekellimin'in tutuklanması ve akabinde meydana gelen olaylarda askerler tarafından Seyyid Abdülhamid adında bir talebenin öldürülmesiyle başladı (Safâî, 1381, s.235). Talebenin öldürülmesine tepki gösteren iki seyyid, beraberindekilerle birlikte sadrazamın azli talebiyle Tahran Cuma Camii'nde eylem halindeyken askerler tarafından üzerlerine ateş açıldı. Behbehânî ve Tabâtabâî şehri terk etmeleri koşuluyla camiden dışarı çıkabildiler (Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1909, s.6). Temmuz ayının ortasında ise iki seyyidin İran'da meşrutiyetin ilanı ile sonuçlanan ve Büyük Muhaceret olarak adlandırılan eylemleri başladı. Ulema Kum'a giderken Tahran ahali de İngiltere Büyükelçiliği'nde büyük bir sığınma eylemi başlattı (Alkaç, 2023a, s.157). Behbehânî, yola çıkmadan İngiltere Büyükelçiliği'ne bir mektup yazarak kan dökülmesini önlemek için Tahran'dan gideceğini bildirmiş ve İranlılara yapılan zulmün ortadan kaldırılması için kendisine yardım edilmesini talep etmiştir (Rch, 2023). İran'da anayasal hareketi başından beri destekleyen İngiltere böyle bir fırsatı da değerlendirmeyi ihmal etmemiş ve merkezi otoriteye karşı yapılan her iki eylemi de desteklemiştir.

Ulema ve sığınmacılar arasındaki iletişim İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla sağlanmaktaydı. Behbehânî elçiliğe çektiği telgrafla taleplerinin tamamı kabul edilene kadar şehre dönmeyeceklerini bildirdi (Hablûlmetin, 1906b, s.18). Eylemcilerin talepleri ise sayıları bazı rivayetlere göre on dört bini bulan (Kesrevî, 2021, s.138) büyükelçilikteki sığınmacılar aracılığıyla saraya iletildi. Ulemanın Tahran'a dönüşünün sağlanması, Aynüddeve'nin azledilmesi ve Millî Şûrâ Meclisi'nin açılması sığınmacıların başlıca talepleriydi (Kesrevî, 2021, s.135).

Behbehânî ve Tabâtabâî'ye Tebriz, Necef, Isfahan ve Şiraz ulemasının yanı sıra (Safâî, 1363, s.126; Kesrevî, 2021, s.134) Tebriz'de bulunan veliaht Muhammed Ali Mirza da tahta çıktıktan sonra meşrutiyet idaresini muhafaza edeceğinin sözünü vererek desteklerini iletmiştir. Aslında Muhammed Ali Mirza meşrutiyet taraftarı değildi ancak taht yolunda Behbehânî ve Tabâtabâî'nin desteğini elde etmek istiyordu (Temeddün, 1325, s.2). Bununla da yetinmeyen veliaht, babasına gönderdiği telgrafta bir kişinin ikbali için saltanatın geleceğini tehlikeye atmamasını (Devletâbâdî, 1362, s.78) ve sığınmacıların tüm taleplerini kabul etmesini istedi. Ayrıca veliaht Behbehânî ve Tabâtabâî'nin makamlarına yakışır şekilde karşılanmalarını da istedi (Alkaç, 2023, ss.169-170).

Daha fazla direnemeyeceğini anlayan şah, sığınmacıların taleplerini kabul edip 8 Ağustos 1906 tarihinde meşrutiyet fermanını ilan etti (Alkaç, 2023, s.176). Bu karardan sonra iki seyyidin talimatıyla 300 kişi hariç büyükelçilikteki sığınmacılar eylemlerini sonlandırdılar. Kalan 300 kişi ise tedbiren ulemanın şehre dönmelerini bekledi. Behbehânî şehre gelir gelmez elçilik binasına gitti ve geri kalan sığınmacılara oradan ayrılmasını emretti (Safâî, 1381, s.249). Behbehânî ve Tabâtabâî liderliğinde gerçekleşen Küçük Göç ve Büyük Göç eylemleri İran'da meşrutiyetin ilanı ile sonuçlanmıştır.

6. Meşrutiyetin İlanından Sonra Behbehânî ve Tabâtabâî

Meşrutiyetin ilanının ardından, Behbehânî ve Tabâtabâî'nin de katılımıyla yapılan toplantıda seçim nizamnamesini hazırlayıp seçimleri gerçekleştirecek geçici bir meclis kuruldu (Kirmanî, 1376, ss.573-574). Buna karşılık meşrutiyet taraftarı olan Tahran uleması Behbehânî ve Tabâtabâî liderliğinde, şaha teşekkür ziyaretinde bulundular (Kirmanî, 1376, ss.577-579).

Seçim nizamnamesi hazırlanırken şahla özel bir görüşme yapan Behbehânî'nin meşrutiyet idaresini desteklemekten vazgeçtiğine dair ahali arasında bir dedi kodu yayıldı. Bu söylenti Tahran ahalisini galeyana getirse de Tabâtabâî'nin iddiaların asılsız olduğunu söylemesi onları sakinleştirdi. Behbehânî de geçici mecliste seçim nizamnamesi ile ilgili yapılan bir toplantıda, şahtan herhangi bir şey almadığına ve amaçlarından vazgeçmediğine dair yemin etti ve ahalden sabırlı olmalarını istedi (Kirmanî, 1376, ss.592-595).

Seçim nizamnamesi hazırlandıktan sonra ülke genelinde seçime gidildi. Tahran seçimleri sonuçlanır sonuçlanmaz diğer vilayetlerin sonucu beklenmeden 7 Ekim 1906 Pazar günü (18 Şaban 1324) Meclis-i Şûrâ-yı Millî açıldı (Hilâfet, 1906, s.1). İki seyyid de açılışa hazır bulundular (Kesrevî, 2021, s.177). Meclis toplantılarına Tabâtabâî Ermenileri; Behbehânî ise Yahudileri temsilen katılsalar da (Kirmanî, 1376, s.636) her ikisi de mecliste görüşülen tüm meseleleri yakından takip etmişlerdir (İranicaonline, 2023).

Sığınma eylemlerinin ardından meşrutiyetin ilanı ve meclisin açılması iki seyyidin de ahali ve saray üzerindeki nüfuzlarını arttırdı. (Rch, 2023). Özellikle Behbehânî gücünün zirvesindeydi. Ülke meselelerini ilgilendiren önemli toplantılar onun evinde düzenleniyordu. Milletvekillerinin pek çoğu onun nüfuzu altındaydı. Bu yüzden mecliste kendisinin takındığı tavır önemliydi.

Kendisine Şah Abdullah ve Şah-ı Siyah lakapları da elde ettiği nüfuzundan dolayı bu dönem verilmiştir (Safâî, 1381, s.496).

Muzafferüddin Şah'ın ölümü ve Muhammed Ali Şah'ın cülusu meşrutiyet taraftarları için kötü günlerin de başlangıcı olmuştur. Muhammed Ali Şah, her ne kadar Kum'da sığınma eyleminde buldukları esnada Behbehânî ve Tabâtabâî'ye mektup göndererek meşrutiyet idaresini himaye edeceğini söylemişse de tahta çıktığı ilk günden itibaren meşrutiyetçilerle mücadelesi de başlamıştır. Taç giyme merasimine İran'ın seçilmiş ilk milletvekillerini davet etmemesi yeni şahın bundan sonra nasıl bir politika izleyeceğinin ilk işaretleriydi. Azerbaycan bölgesinden (Tebriz) milletvekili seçilen Seyyid Hasan Takizâde, Muhammed Ali Şah'ın daha velihaht iken Tebriz'de seçimlerin yapılabilmesi için kurulan Tebriz Encümeni'ni ortadan kaldırma düşüncesinde olduğunu Behbehânî ve Tabâtabâî'ye söylemişti (Melikzâde, 1383, s.412).

Tebriz'de başarılı olamayan şah, meşrutiyet idaresini ortadan kaldırmak için eline geçen her fırsatı değerlendirmiştir. Şah, vezirlerinin meclise karşı sorumlu olmasını da istemiyordu bu nedenle onların meclis görüşmelerine katılmalarını yasaklamıştı. Meşrutiyetçiler de meşrutiyet idaresi ile birlikte elde ettikleri haklarından kolay vazgeçmek niyetinde değillerdi. Bu nedenle tedbiri elden bırakmamışlardır. Özellikle velihahtlığı döneminde şahı yakından tanıyan Tebrizliler ona güvenmiyorlardı bu yüzden ondan İran'ın meşrutiyetle idare edilen bir devlet olduğunu imzalı bir şekilde ilan etmesini istediler (Kesrevî, 2021, ss.206-211). Aynı günlerde Müşirüddevlê'nin; "Biz meşrutiyet devleti değiliz. Devlet asla size meşrutiyet vermedi. Sahip olduğunuz meclis sadece yasama görevini yerine getirmek için kurulmuştur" (Encümen, 1325, s.2) açıklamaları ve şah adına Tebrizlilerin taleplerini değerlendirmek için meclise gelen Mehdi Kuli Han Muhbirüssaltana'nın; "Biz bir İslam devletiyiz, saltanat tarzımız da meşrûa olmalıdır bu yüzden meşrûta (meşrutiyet) kelimesi meşrûa kelimesiyle değiştirilecek" (Kesrevî, 2021, s.220) sözleri, meşrutiyetin dinî bir zeminde yeniden tartışılmasına neden olmuştur.

Muhbirüssaltana anılarında bu fikri şahın meşrutiyetin tashihini kabul etmemesi üzerine vezirler olarak kendilerinin ileri sürdüklerini itiraf eder (Hidâyet, 1329, s.195). Bu tartışmaların amacı ahalinin dinî hassasiyetlerinden istifade ederek onları meşrutiyet idaresinin İslâm'a aykırı olduğuna inandırmak ve kavgasız gürültüsüz bir şekilde bu idareyi ortadan kaldırmaktı. Tahran ulemasından Şeyh Fazlullah Nuri bu fikri savunanların öncülüğünü üstlendi (Melikzâde, 1325, s.205). Meşrutiyet idaresinin İslam dinine aykırı olmadığını savunma görevini ise ittifaklarından dolayı Seyyideyn-i Senedeyn (Rch, 2023) olarak anılan Behbehânî ve Tabâtabâî üstlendi. Behbehânî, Necef uleması başta olmak üzere taşradaki ulemaya telgraflar çekerek Şeyh Fazlullah'ın Şiî dünyasının önemli müçtehitleri tarafından kınanmasını sağladı (İranicaonline, 2023). Hatta Necef uleması Tahran'da meydana gelen olayların yatışması için gerekiyorsa Şeyh Fazlullah'ın şehirden sürülmesini dahi söylemiştir (Hablülmetin, 1908a, s.19-20).

Şeyh Fazlullah ve Behbehânî arasında tütün meselesine kadar uzanan bir rekabet bulunmaktaydı. İhtişamüssaltana'ya göre bu iki müçtehidin farklı taraflarda yer almasının tek sebebi aralarındaki nüfuz mücadelesiydi. İki müçtehidin tütün protestolarındaki tavırlarını da örnek gösteren İhtişamüssaltana, eğer Şeyh Fazlullah Nuri meşrutiyet taraftarı olsaydı ve bu hareketin liderliğine girişseydi (Behbehânî) görünürde özgürlükçü olmasına rağmen Şeyh Fazlullah'la rekabetinden dolayı meşrutiyet idaresine muhalif olurdu diyerek ikisi arasındaki rekabete dikkat çekmiştir (Hâtirât-ı İhtişamüssaltana, 1367, ss.572-573). Şeyh Fazlullah da İnkılap Komitesi sözcülerinden Melikülmütেকellimin'e gönderdiği mektupta bu rekabeti itiraf etmiştir. Behbehânî ve Tabâtabâî'nin meşrutiyeti destekleyerek ahali ve devlet adamları nezdinde elde ettikleri nüfuzu görünce Melikülmütেকellimin'e iki seyyidi desteklemeyi

birakmaları durumunda meşrutiyetçilerin saflarına dahil olacağını söylemiştir (Melikzâde, 1325, s.215).

Ahali arasında meşrûa tartışmaları devam ederken Eminüssultan'ın döneceği söylentileri çıktı ve hemen ardından Müşirüddeve istifa etti. Söylendiği gibi Eminüssultan Avrupa'dan döndü ve 3 Mayıs 1907 tarihinde meşrutiyet idaresini muhafaza edeceği sözüyle sadrazamlık makamına tekrar getirildi (Hurşîd, 1325, s.6). Behbehânî ile yakın ilişkileri bulunan Eminüssultan, bir taraftan onunla istişarelerde bulunuyor diğer taraftan da onun en büyük düşmanı Şeyh Fazlullah'la görüşüyordu (Devletâbâdî, 1362, ss.129-131). Eminüssultan'ın dönüşü ne şahın ne de meşrutiyetçilerin işine yaramıştır. İki tarafın da beklentisini karşılayamayan Eminüssultan, Abbas Ağa adında bir fedai tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürüldü (Devletâbâdî, 1362, s.142).

Merkezî otorite ve meşrutiyetçiler arasındaki mücadeleler devam ederken basında Kanun-ı Esasî'yi yetersiz bulan Tebrizlilerin şahtan ümitlerini keserek cumhuriyet idaresi kurmak istediklerine dair söylenti çıktı. Bu söylentiye ciddiye alan Behbehânî ve Tabâtabâî, Tebriz ulemasına telgraf çekerek bu düşüncenin Azerbaycanlıların vatanperverliklerine yakışmadığını ve İran'ın bölünmesine kimsenin razı olmayacağını bildirdiler (Kesrevî, 2021, s.397).

Eminüssultan öldürüldükten sonra Behbehânî ve Tabâtabâî meşrutiyet idaresini ve meclisi şahtan korumak için mücadele etmişlerdir. Meclisi ortadan kaldırma planları yapan şah, meclisten kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerde bulunmuştu. Benzer şekilde meclis de şahtan onu zor durumda bırakacak istekler sıraladı (Kesrevî, 2021, s.496). Şaha düzenlenen suikast ise artık iki tarafın da orta yolda buluşamayacağını bir göstergesiydi (Hâtîrât-ı İhtişamüssaltana, 1367, s.641). Artık şahtan her an bir hamle bekleyen meşrutiyetçiler, Behbehânî ve Tabâtabâî'nin çabalarıyla İranlılara meşrutiyet idaresini adeta altın tepsiyle sunan İngiltere Büyükelçisini meclise davet ettiler. Meşrutiyet idaresine muhalif olduğunu beyan ettikleri şahı, İngilizlere şikâyet ettiler. İngilizler ise iki seyyide; dinin önderleri olarak iki yıl önce mazlum bir şekilde elçiliğe geldiklerini ve kendilerine o gün yardım ettiklerini bugün ise tüfek ve fişek kuşanıp ön saflarda çatıştıklarını ve genel olarak meşrutiyetçilerin amaçlarının savaşmak olduğunu ileri sürerek onlara yardımcı olamayacaklarını bildirdiler (Safâî, 1381, s.299). Elbette İngiltere'nin bu tavrında 1907 yılında Rusya ile imzaladığı ittifak anlaşmasının etkisi vardı (Safâî, 1381, s.278; Kesrevî, 2021, s.453).

7. Meclisin Topa Tutulması ve İki Seyyidin Akıbeti

Muhammed Ali Şah, Kazak Tugayı Komutanı Albay Liyakof'la Şah Bağ'ında görüşerek meclisi ortadan kaldırmak için gerekli planı yaptı (Kesrevî, 2021, ss.590-591). Şahın meclisi ortadan kaldırma hazırlığında olduğunu bilen Behbehânî ve Tabâtabâî tüm eyaletlere onun niyetini bildiren bir telgraf yazdılar ancak hatlar kesilmiş olduğu için telgrafı Tahran yerine Kazvin üzerinden gönderebildiler. İki Seyyid ayrıca Necef ulemasını da durumdan haberdar ettiler. Necef uleması meşrutiyet karşıtlarıyla mücadele etmenin Mehdi ile omuz omuza savaşmak gibi olduğunu söyleyerek ahaliyi meşrutiyeti muhafaza etmeye davet etti (Hablûlmetin, 1908b, s.10).

İki seyyid başta olmak üzere meşrutiyet taraftarlarının çabaları sonuç vermedi ve Liyakof, şahın emriyle 23 Haziran 1908 tarihinde meclisi topa tuttu (Şemim, 1387, s.490; Kesrevî, 2021, s.636; Safâî, 1381, s.302). Yoğun top atışı altında Behbehânî, Tabâtabâî, Hacı İmam Cuma Hoyî, Müsteşarüddeve, Mirza Cihangir Han, Melikülmüttekellimin ve Kadı Erdakî gibi meşrutiyet hareketinin liderleri meclisten kendilerini dışarı atıp çıkabildiler (Safâî, 1381, s.303). Şah Abdülazîm'e gidip sığınma eylemi gerçekleştirmek istediyseler de yollar askerler

tarafından tutulduğu için şehirden çıkamadılar. Eminüddeve parkında bir müddet bekledikten sonra Eminüddeve'nin oğlunun evine sığındılar. Ancak ev sahibinin bir fırsatını bulup Kazak Kışlası'na telefon açarak ihbar etmesi sonucu evi basan askerler tarafından yakalandılar. Askerler onları Bâbî olarak biliyorlardı (Safâî, 1381, s.498) bu yüzden yakaladıkları andan itibaren onlara saygı göstermek bir yana Behbehânî ve Tabâtabâî de dâhil olmak üzere liderleri aşağılayıp tartakladılar. Askerler iki seyyidin sakallarını elleriyle yolacak kadar ileri gittiler (Mecelle-i Hikmet, 1908, s.7; Kesrevî, 2021, s.643).

Şah Bağrı'na götürülen ulema, şahın huzuruna çıkarıldı. Şah iki seyyidin makamlarını ve toplum nezdindeki itibarlarını göz önünde bulundurarak onlardan özür diledi (Safâî, 1357, s.128). Dört gün özel bir binada misafir edildikten sonra ise serbest bırakılmalarını emretti. Şehirde bulunmalarını tehlikeli bulan şah; hizmetkârlar, muhafız birliği, mutfak eşyaları, çadır, iki adet saltanat arabası ve 12.000 Tümen de nakit para vererek Behbehânî'yi, kendi talebi üzerine ailesiyle birlikte Irak'a (Atebât) gönderdi. Osmanlı Devleti topraklarına girişi sınır personeli tarafından engellenen Behbehânî, Kirmanşah'ta sekiz ay ikamet ettikten sonra şahın aldığı özel izinle Irak'a gidebildi. Necef'te uzun bir müddet kalan Behbehânî, Tahran'ın 13 Temmuz 1909 tarihinde meşrutiyetçiler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Tahran'a geri döndü (Safâî, 1381, ss.498-499).

Meşrutiyet hareketinin dinî liderinden biri olarak kendisine büyük bir saygı duyulan Behbehânî, ülke meseleleri ile yakından ilgilenmiştir. 16 Kasım 1909 tarihinde açılan ikinci mecliste de onun nüfuzu altındaki İtidaliyon (İlimlilar), meclisin çoğunluğunu oluşturmuştur. Kendisi ulemanın nüfuzunu kısıtlayan veya İslam'a aykırı gelen hiçbir kanunun meclisten çıkarılmasına müsaade etmemiştir. Meclisin radikal ve inkılapçı kanadını oluşturan Demokratlar, Behbehânî'yi ülkenin gelişmesi için gerekli olan radikal kararların alınmasının önündeki engel olarak görüyorlardı. Bu nedenle Behbehânî, Takizade'nin başını çektiği Demokratlar tarafından görevlendirilen Kafkasyalı Haydar Emoğlu eliyle 15 Temmuz 1910 tarihinde evinde kurşunlanarak öldürüldü. Necef'e nakledilen Behbehânî'nin cenazesi orada bulunan aile mezarlığına defnedildi (Safâî, 1381, ss.500-501).

Muhammed Ali Şah, Tabâtabâî'yi de 3.000 Tümen yolluk vererek Meşhed'e gönderdi (Kesrevî, 2021, s.655). Tahran meşrutiyetçiler tarafından ele geçirilene kadar Meşhed'de faaliyetlerine devam eden Tabâtabâî, Tahran yeniden meşrutiyetçiler tarafından ele geçirilince ziyafetler vererek bu haberi kutlamıştır (Safâî, 1357, s.128). Ahmet Mirza'nın Kaçar tahtına oturmasıyla birlikte saltanat nâibi Azedülmülk'ün daveti üzerine Tahran'a döndü. Uzun bir müddet Tahran'da yaşadıkdan sonra Kazımeyn'e gitti (Safâî, 1381, s.520). O sırada Birinci Dünya Savaşı yoğun bir şekilde devam ediyordu. Rusların Irak sınırında ilerlemesi ve bölgenin tehlikeli bir hal alması üzerine 01.05.1916 tarihinde alınan özel izinle İstanbul'a gitti. Orada Osmanlı Devleti padişahı Sultan V. Mehmet Reşad tarafından huzura kabul edilen Tabâtabâî, sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile de birer görüşme gerçekleştirdi (Safâî, 1381, s.520).

Tabâtabâî'nin Osmanlı Devleti padişahları ile yakın ilişkiler kurma çabası daha önceden de biliniyordu. Henüz 1905 yılında, Osmanlı padişahı İkinci Abdülhamid'e de yazdığı mektupla birlikte iki tane de zarif seccade hediye etmek istemişti. İstanbul'da bulunan dönemin İran elçisi Mirza Rıza Han Erfeüddeve hediye sultana münasip görmeyerek Tabâtabâî'ye geri göndermiştir (Safâî, 1381, s.509).

İstanbul'da bulunduğu sıralarda kendisine birinci derece Mecidî Nişanı takdim edilen Tabâtabâî, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin de aralarında bulunduğu İttifak Devletleri'nin mağlup olması üzerine 1918 Temmuz'unda İran'a geri dönmüştür. Tahran'daki

Sengelic köyünde 1920 yılında vefat eden (Safâî, 1381, s.521) Tabâtabâî, Rey şehrinde bulunan Şah Abdülazîm Türbesi avlusundaki aile mezarlığına defnedilmiştir (Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâî, 1384, s.49).

Sonuç

İran toplumu üzerinde önemli bir nüfuzu olan ulema zaman zaman merkezî otorite üzerinde de büyük bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Merkezî otorite de ulemaya saygı duymakla birlikte kendisini gölgede bıraktıkları dönemlerde onlarla ciddi nüfuz mücadelesine girişmiştir. Kaçar Hanedanlığı devrinde de ulemanın toplum üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Muzafferüddin Şah döneminin önde gelen ulemasından Behbehânî ve Tabâtabâî toplum üzerindeki nüfuzlarını kullanarak İran'da Nâsırüddin Şah döneminde temelleri atılan meşrutiyet hareketinin dinî liderleri arasında yer almışlardır.

İyi yetişmiş aristokrat ailelere mensup Behbehânî ve Tabâtabâî farklı amaçlarla yola çıksalar da İranlı aydınların çabalarıyla yolları kesmiştir. O dönem uleması için pek de alışılmış bir durum olmasa da Tabâtabâî, mason locasının da tesiriyle meşrutiyet hareketine destek vermiştir. Behbehânî'de ise durum biraz daha farklıdır. Hem Şeyh Fazlullah ile rekabeti hem de gariptir ki meşrutiyet düşüncesinin en büyük düşmanlarından Eminüssultan'a sadakati Behbehânî'nin meşrutiyet hareketine dahil olmasına sebep olmuştur. İnkılap Komitesi'nin çabasıyla iki seyyidin kurduğu ittifak, meşrutiyet hareketinin dinî zemine oturmasını sağlayarak dindar sınıfı da harekete dahil etmiştir. İki seyyidin Şah Abdülazîm ve Kum şehrine giderek sığınma eylemi yöntemini tercih etmeleri, meşrutiyet hareketinin çok fazla kan dökülmeden sonuçlanmasına sebep olmuştur. Küçük Göç diye adlandırılan Şah Abdülazîm eylemleriyle birlikte meşrutiyetçiler merkezî otoriteye karşı ilk defa ciddi bir tepki vermişler ve adalethane talep etmişlerdir. Eylemlerini sonlandırıp Tahran'a döndüklerinde kendilerinin geçirildiğini fark eden ulema bu kez Kum şehrinde daha ciddi ve daha kapsamlı bir sığınma eylemi gerçekleştirerek kararlılıklarını ortaya koymuş ve netice almışlardır.

Behbehânî ve Tabâtabâî İran'da meşrutiyetin ilanı, meclisin açılması ve meşrutiyet idaresinin muhafazası için çabalamışlar ve bu çabalarıyla da yakın dönem İran tarihinde yerlerini almışlardır. Bu sebeplerle Behbehânî ve Tabâtabâî'nin biyografilerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Âbâdî, Muallim Habib. (1374). Mekârimü'l-âsâr der ahvâl-i ricâl-i do karen 13 u 14 hicrî, Cild-i Pencom. Isfahan: Merkez-i Tahkiât-ı Râyâne-i Kâimîyye-i Isfahan
- Afary, J. (1385). İnkilâb-ı meşrûte-yi İran. Tercüme-i Rıza Rızayî, Tahran: Neşr-i Bîsütun
- Alkaç, Ö. (2022). Meykede bağı cemiyeti. Modern İran Ansiklopedisi, Ankara: İram Yayınları
- Alkaç, Ö. (2023a). Türk ve İran basınında İran meşrutiyet hareketi (1906-1909). İstanbul: Selenge Yayınları
- Alkaç, Ö. (2023b). İran'da Kaçar dönemi protesto kültürü: Bestnişîni. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/5, 63-83. <https://doi.org/10.59054/hed.1377110>
- Amanat, A. (2017). İran modern history. London: Yale University Press
- ATUK, V. (2020). Osmanlı devleti ve İran'da ulemanın meşrutiyet algısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 437-461. <https://doi.org/10.33630/ausbf.676578>
- Bâmdâd, M. (1347). Şerh-i hâl-i ricâl-i İran. Cild-i Dovvom, Tahran: İntişârât-ı Zevâr.
- Behbehânî, Ş. (1384). Zendeğî-i siyasi ve ictimai-î Seyyid Abdullah Behbehânî. Tahran: İntişârât-ı Ümîd-i Ferdâ
- BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV) 245-57
- BOA, Hariciye Nezareti Siyasi, (HR.SYS) 2339-72
- Corfadiğhânî, M. (1364). Ulemâ-yı bozorg-ı şîe ez Kuleynî tâ Humeynî. Kum: İntişârât-ı Maârif-i İslâm
- Dâvûdî, M. (1341). Aynüddeve ve rejim-i meşrûte. Tahran: Sazman-ı Kitapha-yı Cîbî
- Devletâbâdî, Y. (1362). Hayat-ı Yahya. Cild-i Dovvom, Tahran: İntişârât-ı Attar
- Hidâyet, M. K. (1329). Hâtîrât u hâtîrât. Tahran: Şirket-i Çap-ı Rengin
- Hâtîrât-ı İhtîşâmüssaltana. (1367.) Be küşeş-i Seyyid Muhammed Mehdi Musevî, Tahran, İntişârât-ı Zevvâr
- Hâtîrât-ı Siyasi-î Eminüddeve. (1370). Be gûşeş-i Hafız Ferman Fermaiyan, Zir Nazar-ı İrec Afşar, Tahran: Müessesesi-î İntişârât-ı Emir Kebir
- Iranicaonline. <https://iranicaonline.org/articles/abdallah-behbahani>. Erişim tarihi: 15.09.2023
- Rch. Erişim adresi: <https://rch.ac.ir/article/Details/12104>. Erişim tarihi: 20.09.2023
- Bahâillik. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahailik> [Erişim tarihi: 30.09.2023]
- Dehriyye. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/dehriyye> [Erişim tarihi: 30.09.2023]
- Kerbelayî, H. (1382). Tarih-i dehanîye. Tahran: İntişârât-ı Merkez Esnâd-ı İnkilâb-ı İslâmî.
- Kesrevî, A. (2021). İran meşrutiyet tarihi. Çev. Mehdi Kamruz-Hamit Zafer Kars, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Kirmânî, N. (1376). Tarih-i bîdâr-ı İraniyan, Bahş-i Evvel. Tahran: Neşr-i Peykân
- Lambton, A. K. S. (1965). The tobacco regie: prelude to revolution I. *Studia Islamica*, 22, 119-157. <https://doi.org/10.2307/1595096>
- Melikzâde, M. (1383). Tarih-i inkilâb-ı meşrûtiyet-i İran. c.1-2-3, Tahran: İntişârât-ı Sahn
- Melikzâde, M. (1325). Zendeğân-ı Melikülmütellimin. Tahran: Çaphâne-yi Şirket-i Matbuât
- Moaddel, M. (1986). The shi'i ulama and the state in Iran. *Theory and Society*, 15/4, 519-556. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/657210>
- Öz, M. (2003). *Mehdî El-Muntazar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 28, 376-377. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdi-el-muntazar>
- Rain, İ. (1357). Ferâmûşhâne ve framasonâri der İran. Cild-i Dovvom, Tahran: Müessesesi-î İntişârât-ı Emir Kebir
- Rûznâme-i Encümen, 13 Muharremülharam 1325, Sâl-i Evvel, Şomâre-i 47, 2.
- Rûznâme-i Hablülmetin, "Tercüme Ez Rûznâme-i İrşâd/Cünbüş-i Ulema-yı İran" 10 Ağustos 1906a, Sâl-i Çâhârdehom, Şomâre-i 2, 9.
- Rûznâme-i Hablülmetin, 29 Ekim 1906b, Sâl-i Çâhârdehom, Şomâre-i 13, 18.
- Rûznâme-i Hablülmetin, 27 Ocak 1908a, Sâl-i Panzdehom, Şomâre-i 27, 19-20.
- Rûznâme-i Hablülmetin, 27 Temmuz 1908b, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre-i 2, 10.
- Rûznâme-i Hâtîrât-ı Aynüssaltana II. (1379). Be Küşeş-i İrec Afşar. Tahran: Esatir
- Rûznâme-i Hâtîrât-ı İtimadüssaltana. (1350). Bâ mukaddime ve feharis-i İrec Afşar. Tahran: Müessesesi-î İntişârât-ı Emir Kebir
- Rûznâme-i Mecelle-i Hikmet, "Rehânîden-i Kanun-ı Esasî Ez Kabze-i İstibdâd Der İran", 12 July 1908 (12 Owt 1908 olmalı) /15 Receb 1326, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre-i 916, 7.
- Rûznâme-i Hilâfet, "İftitah-ı Meclis-i Şûrâ-yı Millî", 29 Ramazan 1324/Mutabık-ı 15 November 1906, Sâl-i Evvel, Number 10, 1.
- Rûznâme-i Kevkeb-i Dürrî, "İranlıların Uyanış ve Medeniyetlerinin Ortaya Çıkış Tarihi" 28 Eylül 1907a, Sâl-i Sevvom, Şomâre-i 26, 6.
- Rûznâme-i Kevkeb-i Dürrî, "Beyfendilerin Muhaceretten Tahran Darü'l-Hilafelerine Dönmeleri", 24 Aralık 1907b, Sâl-i Sevvom, Şomâre-i 35. 7.
- Rûznâme-i Temeddün, 9 Recebülümreccebe 1325, Sâl-i Evvel, Şomâre-i 30, 2.
- Safâî, İ. (1363). Rehberân-ı meşrûte (devre-i evvel). Tahran: İntişârât-ı Câvidân
- Safâî, İ. (1357). Deh nefer-i piştâz. Tahran: Başgâh-ı Edebiyyat
- Safâî, İ. (1381). Tarih-i meşrûtiyet be rivâyet-i esnâd. Tahran: İntişârât-ı İran Yârân

Şemim, A. A. (1387). İran der devre-i saltanat-ı Kâcâr. Tahran: İntişârât-ı Behzâd

Timurî, İ. (1357). Tahrir-i tömbeki. Tahran: Çaphâne-i Sipehr

Yâddaştâ-yı Seyyid Muhammed Tabâtabâî Ez İnkılâb-ı Meşrûtiyet-i İran. (1384). Be kûşeş-i Hasan Tabâtabâî. Tahran: Neşr-i Âbî

Ekler

Görsel 1a ve 1b. Seyyid Abdullah Behbehânî ve Seyyid Muhammed Tabâtabâî

Not: İlgili görseller sırasıyla <https://psri.ir/?id=8fd95cpp> ve https://tavakoliarchives.ca/qajar-collection/#lg=lightbox_gallery-43823&slide=21 adlı web sitelerinden elde edilmiştir (Erişim tarihi: 15.10.2023)